

Willem Campschreur
&
Bart Top

achtergronden

HOE 'GANGBAAR' IS RACISTISCH TAALGEBRUIK?

Taalgebruik kan duidelijk racistische kenmerken vertonen. Bepaalde opmerkingen roepen weerzin (of instemming) op vanwege het ondubbelzinnig racistische karakter ervan. Willem Campschreur en Bart Top geven in dit artikel aan dat de scheidslijn tussen racistisch en niet-racistisch taalgebruik vaak moeilijk te trekken is.

Woorden, zinnen en teksten zijn vaak niet eenduidig als racistisch te kenmerken. Door het onderzoeken van betekenisrelaties in een tekst blijkt welke betekenis aan woorden gehecht kan worden. Ook teksten zonder duidelijk racistisch woordgebruik kunnen dan racistische implicaties bevatten. Alledaagse begrippen en redematies worden soms omgebogen in een racistische richting. Een reden om niet alleen stil te blijven staan bij 'vuile Turk' of 'jodenstreek'.

Inleiding

Niet zo lang geleden werd het begrip 'racisme' voornamelijk gebruikt in de betekenis van: een opvatting waarbinnen het ene ras superieur gevonden wordt ten opzichte van het andere. Het was een begrip dat direct verbonden werd met de rassentheorie zoals die, nog voor Hitler aan de macht kwam, geformuleerd was. Binnen die rassentheorie ontwikkelden zich termen die nu nog als 'racistisch' herkend worden: 'Untermensch', 'Edelgermaan', enzovoort.

Inmiddels wordt het begrip 'racisme' bij de analyse van verschijnselen als vreemdelingenhaat, het ontstaan van de Centruipartij, en dergelijke, in een bredere betekenis gebruikt: *Alledaags racisme* is de veelzeggende titel van het boek waarin

Philomena Essed onder andere ervaringen van zwarte, Surinaamse vrouwen in Nederland beschrijft.¹

Groeit er ondertussen ook een nieuw, racistisch woord- of taalgebruik? Bestaat er een taal van het racisme? En kan zulk taalgebruik op een bepaalde manier getypeerd worden?

Dit artikel gaat in op de herkenbaarheid van racistisch taalgebruik. Het onderscheidt verschillende benaderingen: Het behandelt racistische woorden; de vraag of er een stijl van racisme bestaat komt aan de orde en het artikel gaat in op het ontstaan van betekenissen in een tekst. Het laat zien dat het met de herkenbaarheid van racistisch taalgebruik niet eenvoudig gesteld is. Ook zonder

opvallende racistische woorden kan taalgebruik racistisch zijn.

Maar we beginnen aan de oppervlakte: het woordgebruik.

Het woordgebruik

Sommige woorden in de Nederlandse taal zijn zodanig historisch belast, dat het gebruik ervan in ieder geval bij de oorlogsgeneratie, maar ook bij vele anderen aan wie die historische betekenis overgebracht is, onmiddellijk de associatie met het nationaal-socialisme oproept. Een aantal samenstellingen en afleidingen van het woord 'volk', zoals 'volks', 'volkskracht', 'volksleider' en 'volksvijand', zijn om die reden vrijwel in onbruik geraakt. Daarom ook plaatst A. Vierling (momenteel lid van Janmaat's Centrumdemocraten) zich voor veel Nederlanders in de verkeerde hoek als hij zijn partij een 'volkse' beweging noemt.

Andere woorden zijn door de betekenis van de samenstellende delen haast 'inherent racistisch' te noemen. Te denken valt aan woorden als 'rasbewustzijn' en 'jodenstreek'. Het laatste woord betekent: streek als van een jood. Waar 'streek' een negatieve lading heeft. In 'jodenstreek' (vergelijk: kwajongensstreek) drukt de samenstelling een vooroordeel tegen joden uit. In de jaren dertig was het gebruik van dit type woorden in sommige kringen betrekkelijk gewoon, maar de holocaust zorgde voor een terecht taboe op het gebruik ervan. Zelfs staatssecretaris A. Ploeg, die 'jodenstreek' gebruikte in een interview met het weekblad VN, om aan te geven wat hij vond van de reactie van een aantal joodse organisaties op zijn plannen om het ritueel slachten te verbieden, was zich kennelijk bewust van het feit dat hij daarmee over de schreef ging. Hij zei: 'Ik ben niet de figuur die zal zeggen: "Wat een jodenstreek, maar ...".'

Er zijn echter maar enkele woorden zo sterk met het racisme van het nationaal-socialisme verbonden, dat ze vrijwel taboe geworden zijn. Wel kan gezegd worden dat personen of organisaties met een dergelijk woordgebruik zich kennelijk niet bewust zijn van dat racisme of geen behoefte hebben zich ervan te distantiëren. Sommigen oriënteren zich daar zelfs nadrukkelijk op.

Twee Utrechtse studenten historische taalkunde vergeleken het woordgebruik van de Nederlandse Volksunie van Glimmerveen met dat van de NSB. Ze vonden een groot aantal overeenkom-

sten in woordgebruik en woordfrequentie. Bovendien stelden ze vast dat de beginselverklaring van de NVU dezelfde was als die van de NSB. Het taalgebruik laat dus de oriëntatie van de NVU zien, maar de NVU geeft ook zelf volmondig toe dat ze het nationaal-socialisme aanhangt.²

Hiermee stuiten we op de grens van de mogelijkheden die het onderzoek naar woordgebruik biedt: alleen dat, wat zich nadrukkelijk als racistisch manifesteert, kunnen we op deze manier ontdekken.

Woordgebruik en stijl: onderzoek naar de taal van het nationaal-socialisme

Onderzoek naar racisme op woordniveau vinden we dus onvoldoende als beoordelingscriterium. Een ander argument daarvoor ontleen we aan de slechte resultaten van het onderzoek dat in de jaren veertig en vijftig in Duitsland verricht is naar het taalgebruik van het nationaal-socialisme. Zowel in als na de Tweede Wereldoorlog zijn er door Duitse taalkundigen woordenlijsten en stijlstudies gemaakt op basis van het nationaal-socialistisch taalgebruik. Hoewel de woordenlijsten, met titels als *Aus dem Lexikon der Mörder*³ en *Wörterbuch des Unmenschen*⁴ bedoeld waren om het gebruik van de opgenomen woorden te verbieden, en zo 'de taal' te zuiveren van de smetten van het nationaal-socialisme, moesten de samenstellers op den duur concluderen dat dat niet gebeurde.

Achteraf is daarvoor een aantal redenen aan te geven. De vooronderstelling die ten grondslag lag aan hun werk, was dat de nazi-periode geïsoleerd kon worden van de tijd die eraan vooraf ging en de tijd die erop volgde. En het taalgebruik dus ook.

Verder stonden deze onderzoekers onder invloed van de Duitse taalkundige traditie, waarvan Von Humboldt als de grondlegger wordt gezien. In die traditie wordt taal enerzijds zelfstandig tot een organisch geheel, tot het tuintje dat met regelmatig wieden en snoeien vrij van onkruid gehouden kan worden, maar wordt taal anderzijds ook opgevat als uitdrukkingsmiddel van *de* geest van *het* volk. Nu het volk het nationaal-socialisme weer achter zich gelaten had, zou de taal weer puur worden. Volgens een van de onderzoekers, D. Sternberger, zouden de nazi's zelfs opgehouden zijn 'nazi' te wezen als ze maar 'gutes

Deutsch' geleerd hadden.⁵

Uit later onderzoek bleek dat er noch in de geschiedenis, noch in de taal dergelijke breuken aangewezen kunnen worden: het woordgebruik van het nationaal-socialisme kende wel een aantal eigenaardigheden, maar het was toch grotendeels gebaseerd op wat in politieke propaganda ook daarvoor al gebruikelijk was.

Het onderzoek naar de stijl van het nationaal-socialistisch taalgebruik leed aan eenzelfde euvel. Een aantal afwijkingen dat in dit soort studies met het nationaal-socialisme in verband wordt gebracht, was al veel langer voorwerp van kritiek bij puristen en 'Sprachreiniger'. De strijd tegen neologismen, vreemde woorden, afkortingen en de strijd tegen de tendens tot nominalisatie, dateert al van ver voor de eeuwwisseling. De kritiek op dit soort 'taalbederf' valt grotendeels terug te voeren op een gebrek aan begrip voor en kennis van taaldifferentiëring. Kennelijk hielden taalkundigen zich hier niet mee bezig: de klassieke literaire taal werd als norm gehanteerd voor allerlei andere vormen van taalgebruik, zoals handelstaal, propaganda en politiek taalgebruik.

Cynisch genoeg kwam zelfs in de boezem van het nationaal-socialisme kritiek voor op het taalgebruik ervan. In het tijdschrift *Muttersprache* werd geklaagd over het feit dat de nationaal-socialisten de 'aanval tegen de verloederde taal niet met hun gebruikelijke "Tatkraft" begonnen zijn'. Hetzelfde tijdschrift wilde bovendien het woord 'Konzentrationslager' in het 'goede Duitse' 'Zwangslager' veranderd zien.⁶

Het onderzoek naar het nationaal-socialistisch taalgebruik schoot dus tekort op een aantal punten. Het ging ervan uit dat het nationaal-socialistisch taalgebruik exclusief was. Daardoor fixeerde het zich op een beperkt aantal woorden en stilistische kenmerken. In plaats van het gebruik van woorden en stijlvormen te onderzoeken werden deze op zich taboe verklaard.

De laatste conclusie brengt ons op een fundamenteel punt. Op talloze plaatsen valt te observeren dat dezelfde woorden in verschillende contexten zeer verschillende betekenissen hebben. Zo signaleert Van Nieuwstadt dat 'Arbeit' bij de nazi's een centrale ideologische betekenis krijgt.⁷ Het bord 'Arbeit macht frei' bij de ingang van het concentratiekamp Auschwitz geeft een extreem voorbeeld van hoe context en situatie betekenis bepalen. Nu nog zal alleen daardoor het woord 'Arbeit' voor sommige mensen een nare bijsmaak

hebben. Dat is natuurlijk geen reden om dat woord af te schaffen. Wel een reden om te bestuderen in verbinding met welke woorden het die betekenis kreeg.

Vervuult het taalgebruik?

Als we nu terugkeren naar het probleem hoe racisme in taalgebruik geanalyseerd kan worden, weten we uit het voorafgaande dat nazi's en CP-ers niet het patent op een bepaalde, als racistisch te typeren taal hadden.

Ook het alleen maar zoeken naar scheldwoorden als 'vuile Turk' is niet voldoende. Kennelijk sluit het taalgebruik van racisten nauw aan bij dat van anderen.

Toen in 1981 de demograaf en bekende D'66-er Imkamp in de NRC een dreigend beeld schetste van een blank Nederland dat in de toekomst ten onder zou gaan in een vloedgolf van zwarte inwoners, kreeg hij een storm van kritiek over zich heen. In reactie daarop schreef dr. Bruyn, later voorman van de Centruumpartij, een brief waarin hij zei: 'Imkamp had zich vermoedelijk veel agressie kunnen besparen als hij uitsluitend het ook in regeringskringen gangbare begrippenpaar autochtoon/allochtoon had gehanteerd.'⁸

En daarmee lijken we midden in de problemen te zitten: als racisme niet meer herkend kan worden aan een bepaalde stijl of in een bepaald woordgebruik, kan het dan overal zijn? Is het een sluipend gif, dat slechts achteraf herkend kan worden? Die indruk zou je krijgen als je de krantekop 'Centruumpartij vervuult ook taalgebruik' leest in *de Volkskrant* (van 12 januari 1984). Die kop, en het begin van het artikel van Karel Roskam, lijken dat te bevestigen:

'De Centruumpartij vergiftigt het denken én de taal', zo lezen we. Verderop blijkt het artikel het gebruik van het begrip 'buitenlander' door de Centruumpartij te analyseren. De suggestie in het artikel, dat de Centruumpartij de taal 'vergiftigt' zou hebben met een verkeerd gebruik van dat begrip, is een mystificatie: het overschat de invloed van de Centruumpartij. Het ziet die partij in de eerste plaats als veroorzaker, in plaats van als extreme verschijningsvorm van maatschappelijke verandering. Maar het artikel signaleert terecht dat 'buitenlanders' in Nederland veel gehanteerd wordt om 'zwarte mensen' mee aan te duiden. Dat gebruik biedt óók partijen als de Centruumpartij de kans daar racistische verhaaltjes aan vast

te knopen.

We kunnen dit voorbeeld van het gebruik van het begrip 'buitenlander' veralgemeniseren door te zeggen dat er woorden en termen zijn die in allerlei verbanden gebruikt worden, maar die in een bepaald verhaal, in een bepaald verband, racistisch worden. En personen, organisaties en partijen met racistische ideeën zullen die bepaalde verbanden met behulp van 'gangbare' woorden aanbrengen. Daarmee wordt de vraag naar het soort verbanden waarnaar je op zoek moet belangrijker dan het woordgebruik op zich.

Betekenis en tekst

Vaak wordt gedacht dat de betekenis van woorden vast staat. Woorden hebben één of meer vaste betekenissen, referenties en die kun je, als daar misverstanden over bestaan, bij Van Dale opzoeken.

In feite echter hoeven we niet zo vaak in het woordenboek te zoeken, maar hebben we een andere manier om de betekenis van woorden vast te stellen: we ontdekken betekenissen aan de hand van contexten waarin woorden (kunnen) staan. Om te begrijpen wat 'vrede' betekent in achtereenvolgens: 'er bestaat geen vrede zonder kernwapens' en 'er bestaat geen vrede met kernwapens' is meer context nodig dan hier aangeboden wordt: er hoort een verhaal omheen dat er een zinvolle interpretatie aan kan geven. In de eerste zin lijkt 'vrede' vervangen te kunnen worden door 'machtevenwicht' terwijl in het andere voorbeeld 'vrede' het dubbelzinnige heeft van 'er is onvrede over kernwapens' en de functie van antipool van 'oorlogsdreiging'.

Om nauwkeuriger vast te stellen wat de twee betekenissen van 'vrede' zijn, zouden we bijvoorbeeld teksten van respectievelijk het ICTO (Interkerkelijk Comité Tweezijdige Ontwapening) en van het IKV moeten bestuderen. In zo'n tekst tref je bijvoorbeeld de zin: 'De vredesbeweging is in feite een anti-kernbewapeningsbeweging' aan, waarbij 'vrede' vervangen wordt door een andere term die uitdrukt wat 'vrede' in die opinie betekent.

Zo is het duidelijk dat één woord verschillende, contextgebonden betekenissen kan hebben. Maar omgekeerd kunnen verschillende woorden binnen dezelfde context dezelfde betekenis krijgen. Welke betekenis een woord heeft blijkt daarom uit de vervangingswaarde ervan. Met andere woor-

den, de betekenis van een woord komt tot stand via de betekenissen van andere woorden, waardoor het vervangen kan worden.

In iedere tekst is zo een netwerk van betekenisrelaties aanwezig. Dat houdt overigens niet in, dat we van elk woord in elke tekst of uiting opnieuw de betekenis zouden moeten leren. Als onderdeel van de socialisatie doen mensen ervaring op met de gangbare betekenis van woorden. Maar die betekenis kan met elke tekst of uiting weer in een bepaalde richting bijgestuurd worden. Je kunt zelfs zeggen dat er een permanente strijd om betekenissen gevoerd wordt. Een strijd om het creëren van samenhangen tussen begrippen op zo'n manier dat die elkaars betekenis gaan uitmaken. Ook wat betreft het verband tussen taalgebruik en racisme hebben we vastgesteld dat het niet voldoende is racisme te onderzoeken op woordniveau of met behulp van stilistische typering. Het blijkt noodzakelijk te zijn te kijken hoe daar de strijd om betekenis gevoerd wordt en hoe verschillende begrippen met elkaar in verband gebracht worden.

Wat bedoelen we daarmee? Bijvoorbeeld: in een interview met de weduwe Rost van Tonningen (*Haagse Post*, 22 december 1984, 59) staat: 'Een overvloed aan buitenlanders dreigt de substantie van het eigen volk aan te tasten. Vreemde culturen en gebruiken zullen het traditionele levenspatroon en het maatschappelijk verkeer ontregelen.'

Een eerste beoordeling levert geen racistische woorden op, maar wel aanwijzingen voor een zekere parallellie tussen de beide zinnen. 'Dreigt ... aan te tasten' en 'zullen ... ontregelen' drukken beide een (dreigend) proces van destructie uit. Er ontstaat daardoor, zonder dat dat met zoveel woorden gezegd wordt, een samenhang tussen het begrip 'buitenlanders' en de woorden: 'vreemde culturen en gebruiken'. Hetzelfde geldt voor: 'de substantie van het eigen volk' en 'het traditionele levenspatroon en het maatschappelijk verkeer'. In het laatste geval wordt 'substantie' als het ware ingevuld met 'het traditionele levenspatroon' enzovoort.

Twee regels uit het interview laten zo een stukje zien van het proces waardoor via het taalgebruik, via een bepaalde manier van spreken, een beeld van de wereld ontstaat waarin er buitenlanders met vreemde culturen zijn, die een bedreiging vormen voor het traditionele leven van 'het eigen volk'. Die tegenstelling bestaat niet zomaar ten

opzichte van 'buitenlanders', maar juist ten opzichte van mensen die etnisch (cultureel) 'anders' zijn.

Uiteraard is zo'n klein stukje tekst op zich niet voldoende om een heel stelsel van begrippen aan op te hangen. In andere tekstdelen is het misschien mogelijk te weten te komen wat met 'vreemde culturen en gebruiken' bedoeld wordt en wat met 'het eigen volk'. Eigenlijk moeten we minimaal de hele tekst op een controleerbare manier analyseren om te kunnen bewijzen dat niet wij hier bepaalde betekenissen aan het begrip 'buitenlander' en 'volk' geven, maar dat de tekst die betekenissen oproept.

'Buitenlander', 'allochtoon' en 'vreemdeling'

Daarom gaan we nu in op een tekst die wél helemaal geanalyseerd is⁹ en waaraan goed te demonstreren valt wat de dilemma's zijn bij de vraag of een bepaald taalgebruik racistisch is. S.W. Couwenberg, hoogleraar staats- en bestuursrecht te Rotterdam, schreef in *de Volkskrant* van 16 oktober 1982 een artikel over wat hij noemde 'het vraagstuk der etnische minderheden'. Uit het artikel wordt duidelijk dat hij dat 'vraagstuk' vooral koppelt aan wat je zou kunnen noemen 'het vraagstuk van de nationale cultuur'. Om een indruk te krijgen van de redeneertrant en de terminologie van Couwenberg citeren we hier een passage uit het artikel:

'Verkeren autochtonen (Nederlanders) en allochtonen (buitenlanders) als groep nu in een gelijke positie? Dat kan redelijkerwijze niet gezegd worden. Autochtonen zijn hier sinds eeuwen gevestigd en hebben een eigen cultuur en samenlevingsorde opgebouwd, die op grond van het zelfbeschikkingsrecht in bescherming genomen mag worden tegen ongewenste vreemde invloeden. Allochtonen zijn vreemdelingen en uit dien hoofde ongelijk. Die ongelijkheid vormt sinds lang het uitgangspunt van het vreemdelingenrecht.'

Mede op grond van deze passage vond een groot aantal lezers van deze tekst dat Couwenberg verhoudt racistische uitspraken deed. Een eerste observatie van de tekst toont echter aan dat er geen sprake is van racistisch woordgebruik en dat de stijl voornamelijk bewijst dat het produkt uit een universitaire studeerkamer afkomstig is.

Voordat we kunnen verklaren waarom deze tekst racistisch gevonden kon worden, zullen we dus de betekenis van de begrippen zoals ze in deze

tekst gebruikt zijn, moeten aangeven.

In een uitgebreide analyse die we van de tekst maakten, hebben we vooral gekeken hoe de tekst door de structuur ervan en door de structuur van de zinnen waaruit de tekst is opgebouwd, betekenisrelaties tussen woorden construeert. Daarbij ging het ons, zoals we hierboven al aangaven, om de vervanging van het ene woord door het andere, en het betekenseffect dat daarmee gepaard gaat.

Neem bijvoorbeeld de eerste zin van het tekstfragment. Daar wordt het begrip 'autochtonen' vervangen door 'Nederlanders' en het begrip 'allochtonen' door 'buitenlanders'. Ogenscheinlijk een neutrale synonymie. De verschillen in betekenis van de begrippen berusten er echter op dat het begrip 'Nederlanders' in juridische teksten — en Couwenberg schrijft als jurist in *de Volkskrant* — verwijst naar mensen met een Nederlands paspoort, terwijl het begrip 'autochtonen' verwijst naar een groep die gedurende langere tijd in een bepaalde stad of een bepaald gebied woont, langer dan de allochtone groep in elk geval. Beide laatste begrippen hebben echter geen juridische maar een demografische status. In een volgende zin wordt gezegd: 'Allochtonen zijn vreemdelingen'. Daar zie je een vervanging van 'allochtonen' door 'vreemdelingen'. Het laatste wordt in juridische teksten (het vreemdelingenrecht) gebruikt om op Nederlands grondgebied verblijvenden met een andere nationaliteit aan te duiden. Uit Suriname afkomstige mensen met een Nederlands paspoort, die nog maar kort in Nederland zijn, kunnen wel aangeduid worden met 'allochtoon', maar ze zijn geen vreemdelingen in juridische zin. Te constateren valt dat Couwenberg in dit korte fragment drie begrippen (buitenlander, allochtoon en vreemdeling) op zo'n manier gebruikt, dat ze in deze tekst aan elkaar gelijk gesteld worden. In andere teksten, in een andere manier van spreken, worden ze juist zorgvuldig van elkaar onderscheiden. In andere delen van de tekst wordt ook het begrip 'etnische minderheid' door één van deze termen vervangen. Dat betekent in Couwenberg's tekst dat mensen met verschillende juridische status en uiteenlopende afkomst en positie aan elkaar gelijk gesteld worden en dat uitspraken over de ongelijkheid die er moet blijven bestaan tussen Nederlanders en vreemdelingen, uitwerken als uitspraken dat er ongelijkheid moet blijven bestaan tussen witte en zwarte mensen. In het bovenstaande fragment wordt de manier

van spreken, de ideologie van de rechtswetenschap, naadloos verbonden met een veel alledaagser manier van spreken.

Ook in het taalgebruik van de Centrumpartij en dat van veel andere mensen duidt 'buitenlander' op een groep (zwarte) gastarbeiders, niet op een hier verblijvende Amerikaan of Fransman (tenzij het een zwarte Fransman of Amerikaan is natuurlijk). Een typerend citaat uit de propaganda van de Centrumpartij:

'Men zou haast gaan denken dat Nederland van de buitenlanders is. De minderheden zeggen van wel. Die kreet hebben ze van de linkse partijen geleerd. Wij willen deze ontwikkelingen stoppen. De Centrumpartij zegt *Nederland is in de eerste plaats voor de Nederlanders*.¹⁰

De impliciete gelijkstelling van 'minderheden' en 'buitenlanders' leidt ook in dit tekstfragment ertoe dat beide begrippen elkaars betekenis gaan uitmaken. Denk nu niet dat de hier opgeroepen parallelie tussen Couwenberg's gebruik van het begrip 'buitenlanders' en dat van de Centrumpartij dient als bewijsvoering van het feit dat Couwenberg een racist zou zijn. Het kenmerkende van Couwenberg's artikel is juist de dubbelzinnigheid die veroorzaakt wordt door het door elkaar lopen van verschillende manieren van spreken. Het is niet aantoonbaar — en ook niet zinnig te veronderstellen — dat het wetenschappelijk taalgebruik het sausje zou zijn, waaronder het racisme verborgen ligt. De dubbele positie van wetenschapper en schrijver op de opiniepagina is wezenlijk voor de geconstateerde dubbelzinnigheid van de tekst. Dat blijkt ook uit het gebruik van het begrip 'nationale cultuur'. In het artikel wordt dat zowel ingevuld met een juridische term als 'liberaal-democratische rechtsorde' als met 'gezamenlijke normen en waarden'. Een groot aantal critici van Couwenberg heeft zich aan dat begrip gestoord. Omdat het racistisch zou zijn? Nee, vanwege de onwetenschappelijkheid van het begrip 'nationale cultuur' en vanwege de invulling die Couwenberg eraan geeft.

En inderdaad ontstaat er in de tekst, door zinnen als: 'nu we met allerlei etnische minderheden *geconfronteerd* worden', een tegenstelling tussen begrippen als 'onze nationale cultuur' en 'minderheden'. Een dergelijke constructie suggereert een fundamentele breuk tussen 'wij' (blanken) en 'zij' (zwarten); een langs raciale grenzen lopende scheiding dus.

Een oordeel over het al dan niet racistisch zijn

van deze tekst willen we hier niet geven. Het is in het kader van dit artikel voldoende vast te stellen dat er geen scherpe grens te trekken valt tussen racistisch en niet-racistisch taalgebruik. Wel kunnen we concluderen dat deze tekst de mogelijkheid in zich heeft te functioneren binnen een racistische manier van spreken. Maar ook ander 'gangbaar' taalgebruik kan racistische implicaties hebben.

Deze conclusies roepen misschien een hopeloos gevoel op. Voor zover dat komt doordat hier aan-gegeven is hoe racisme in de dagelijkse taal kan ontstaan zonder dat van tevoren een precieze omschrijving van de woordenschat en de stijl van die racistische taal bestaat, is dat gevoel terecht. Maar die conclusie kan volgens ons ook een weg banen voor een kritische evaluatie van kranteartikelen, schoolboeken en verhalen. Het — terecht — taboe waarmee openlijk racistische woorden en uitdrukkingen zijn omgeven, kan uitgebreid worden met aandacht voor het gevaar dat alledaagse begrippen en bestaande redematies omgebogen worden in racistische richting.

Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie 'Op de rand van racisme, een kwestie van semantiek?' (Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam). In deze scriptie wordt de tekst van Couwenberg zorgvuldig geanalyseerd. De analyse wordt voorafgegaan door een beschrijving van het nieuwe racisme; een hoofdstuk over de ontwikkelingen binnen de Franse discoursanalyse en een uitgebreide toelichting van het standpunt van M. Pêcheux over de verhouding tussen taal en ideologie.

Deze studie is gepubliceerd als Op de rand van racisme. De diskursieve analyse van een tekst nummer 3 in de reeks Konteksten van het Instituut voor Preventieve en Sociale Psychiatrie van de Erasmus Universiteit te Rotterdam en aldaar te bestellen voor f 10,— (excl. portokosten) via Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam of via telefoon 010 — 634100.